

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дин Лиляна Видинова Симеонова за дисертационния труд на Калин Йорданов Кирилов, редовен докторант в Катедрата по стара история, тракология и средновековна история на Историческия факултет – СУ „Св. Климент Охридски”

Дисертационният труд на Калин Йорданов е озаглавен „*Кръстоносните походи: реликви и чудеса*”. Заглавието е, само по себе си, силно интригуващо, макар и недотам прецизирано, защото кара читателя веднага да се запита дали в изложението ще става дума за всички кръстоносни походи или само за определена група от тях. Още от увода обаче става ясно, че дисертантът има предвид кръстоносните походи, които били организирани в периода от 1095 до 1270/71 г. и чиято цел била освобождаването на Светите места от неверниците-мюсюлмани. За хронологически завършек на тази група кръстоносни походи обикновено се приема превземането от мюсюлманите на гр. Акра в 1291 г.: след тази дата никога повече не били организирани кръстоносни походи до Леванта, макар и самото кръстоносно движение да продължило още няколко века.

Дисертационният труд се състои от увод, седем глави, заключение, библиография (извори и изследвания) и приложения (илюстрации). Структурата му е изградена на смесен хронологично-тематичен принцип.

В увода (с. 3-8) дисертантът очертава основните цели на изследването си, като използва за своя отправна точка възгледа на Стивън Рънсиман, че в историята фалшификациите също имат своята историческа стойност. Тази постановка с особена сила важи за Средните векове, когато всевъзможните реликви (неидентифицирани човешки останки, приемани за мощи на известни мъченици, парченца от Честния кръст, гвоздеи от Разпятието, дъсчици от капака на кладенеца, върху който седял Христос, докато разговарял с Добрата самарянка и пр., и пр.) твърде често не били нищо друго, освен фалшификати или най-малкото – предмети с неустановен произход, но при все това се радвали на огромна почит сред християните. Нещо повече, религиозната стойност на тези предмети била толкова голяма, че те ставали обект на „свещена кражба” и пренасяне (*translatio*), а накрая – и обект на почитание на новото място. Средновековният човек, в т.ч. и кръстоносецът, отправил се към Светите места, приемал всички тези неща за автентични, а свързаните с тях легенди – за достоверни. В тази връзка – и напълно основателно – Калин Йорданов се позовава и на друг известен медиевист, Жак льо Гоф, който отбелязва, че историческата реалност винаги има две страни: едната, изградена от събития и факти, а другата – от образи, сънища и представи.

Изследването на Калин Йорданов се вписва в обширната тема за влиянието, което са оказали върху кръстоносците широко разпространените в тогавашния християнски свят вярвания: като се започне от култа към светците и вярата в чудесата, „извършвани” от техните мощи или свързаните с тях предмети, та до провиденциалистките нагласи на „белязаните с Кръста”, които търсели знамения, за да се уверят отново и отново, че провидението е на тяхна страна в борбата им срещу Неверника. В труда на Йорданов значително място е отделено и на т. нар. *furta sacra* (букв. „крадени свещени предмети”), които средновековните автори понякога евфемистично наричат „благочестиви кражби”. В случаите, когато изворовият материал позволява това, Калин Йорданов разглежда и съдбата, която са имали откраднатите от Изтока и Византия свещени предмети, след като са били донесени на Запад.

Тук ще направя известно отклонение, за да изтъкна значимостта на избраната от дисертанта тема. В християнския свят разпространението на култа към мъчениците, а малко по-късно – и на светците като цяло се съпътствало от едно друго явление: това били непрестанните опити да се крадат техните мощи, както и свързаните по някакъв начин с тях предмети, да не говорим пък за предметите, свързани с мъченичеството на самия Христос. Град Рим и неговите околности станали обект на такива посегателства, вкл. разкопаването на гробове на предполагаеми мъченици и ограбването на гробници с мощи, още в края на VI в., като това продължило през цялото Средновековие. Поръчителите на тези „благочестиви кражби” нерядко бивали владетели или висши духовници от съседни държави, които с придобиването на мощи се стремели да осигурят на своята страна или населено място закрилата на определен светец. Да не говорим пък за кражбата на мощи и свещени предмети от страна на вражеските армии, от ранното Средновековие, та и през Новото време: дори в самия край на XVIII в. реликвите и съкровищата на римските църкви и манастири били разграбени от Наполеоновите войници.

На подобни посегателства били подложени и други значими християнски центрове: напр. венецианците се прославили със своята изобретателност, когато още в началото на IX в. успели да откраднат мощите на евангелиста Марко от Александрия, след което Венеция се сдобила с важен светец-покровител. До началото на XIII в. най-голямата сбирка от християнски реликви и съкровища, без съмнение, притежавал „богохранимият” Константинопол. Тази нечувано богата колекция от реликви и други ценности станала обект на разграбване, когато градът бил превзет от армиите на Четвъртия кръстоносен поход (1204).

„Наводняването” на Западна Европа с християнски свещени предмети, откраднати от Константинопол, Мала Азия и Близкия изток довело до появата и на две други съпътстващи явления: това били, от една страна, нерегламентираната търговия (или черният пазар) на мощи и други ценни предмети, а от друга – строителството на нови или разширяването на съществуващи църкви и параклиси, за да има къде да се изложат новите светини. Набожният френски крал и кръстоносен водач Луи IX стигнал дотам, че в 1248 г. построил в Париж нарочна църква с формата на гигантски реликвар – т. нар. „Сент Шапел”, за да приюти в нея реликвите, които бил закупил на баснословна цена от латинския император на Константинопол, Балдуин II.

Българската историография, посветена на кръстоносните походи относително рядко се занимава с деянията на кръстоносците извън географските предели на Балканите или с по-нататъшната съдба на задигнатите от кръстоносците християнски свещени предмети. А що се отнася конкретно до кражбата и пренасянето на мощи, българската историческа наука се съсредоточава върху този род деяния почти единствено в случаите, когато те били извършени тук, на Балканите, и най-вече – когато в тях имало българско участие. (Достатъчно е да си припомним само кражбата на мощите на св. Ахил от Лариса и пренасянето им в Самуиловата столица, Преспа, откъдето култът към светията се разпространил из целите Балкани.)

С други думи, темата за кръстоносците, реликвите и чудесата, избрана от Калин Йорданов, е дисертабилна, а целите на изследването са добре дефинирани, по две причини. От една страна, трудът разглежда не просто събития и факти от кръстоносното движение, а и появата и разпространението на представи и вярвания, при това в конкретен исторически контекст, като така се вписва в изследванията върху културната история на средновековна Европа. От друга страна, тъй като досега този кръг от проблеми е оставал извън обсега на вниманието на българските медиевисти и – в резултат – е малко познат на българския читател, изборът на една такава тема за дисертация представлява, сам по себе си, сериозна заявка за принос към медиевистиката в България.

Един от основните пунктове, по които се оценява даден дисертационен труд, е **библиографската осведоменост** на неговия автор. Обикновено прегледът на библиографията по темата на дисертацията се прави в една първа, уводна по характера си глава. Калин Йорданов е избрал да включи споменатия библиографски обзор в увода си, който обаче е твърде кратък (с.5-7). Затова аз ще се спра на цитираните от дисертанта изследвания малко по-подробно.

Цялостното ми впечатление е, че работата на Калин Йорданов стъпва върху впечатляващ брой публикации: някои са посветени на кръстоносното движение като цяло, а други – на някои негови съпътстващи прояви или на отделни кръстоносни походи (с. 373-383). В списъка с изследванията, представен от дисертанта, сред авторите на обобщаващи трудове върху историята на кръстоносните походи срещаме имената на учени като Жак Франсоа Мишо, Стивън Рънсиман, Жан Ришар и Джонатан Райли-Смит. Незнайно защо обаче Калин Йорданов е решил да подмине първите два тома, които се отнасят за периода XI – началото на XIV в., от монументалния корпус *A History of the Crusades* под общата редакция на Кенет Сетън и е избрал да цитира само една-единствена статия от първия и една – от последния том на въпросното петтомно издание.

Наистина, в световната историография списъкът на общите трудове върху кръстоносното движение е необозримо дълъг и не би могло да се очаква в една дисертация да открием друго, освен селективна библиография на изследванията. Използването на понятието „подбрани изследвания” вместо пределно общото „литература” (с. 383) заедно с уточнението, че в списъка не се включват трудове с по-скоро популярен характер или такива, публикувани преди определена година, на практика би улеснило дисертанта. То би го избавило и от досадни въпроси, като напр. този защо е предпочел *The Crusades* на Робърт Пейн (1998 г.) пред труда на Хенри Е. Майер със същото заглавие (1988 г.). Или защо не е включил в списъка си *Оксфордската история на кръстоносните походи* под общата редакция на Райли-Смит (1999 г.) и, ако тя не е включена заради научно-популярния си характер, тогава какво прави в списъка със строго научните изследвания научно-популярният труд на Франко Кардини (цитиран в съкратения си превод на руски от 1987 г.)? В групата на общите трудове върху кръстоносните походи не са намерили място и значимите постижения на руско-езичната историография, в т.ч. трудовете на М.А. Заборов от 60-те/80-те години на XX в. или публикациите от последното десетилетие (напр. С.И. Лучицкая, 2003 г.); изключение прави единствено *История на кръстоносните походи* на Ф.И. Успенски (1900/01 г.), цитирана в българския си превод (2005 г.).

Както може да се очаква, далеч по-голяма е групата на цитираните изследвания, които са посветени на отделни кръстоносни походи или на определени аспекти на кръстоносното движение. Тук откриваме трудове на „класиците” на кръстоносната история – Рене Грусе, Жан Лоньон, Кенет Сетън, Стивън Рънсиман и Робърт Лий Улф, а също и на съвременни авторитети като Джайлс Констабъл, Джонатан Райли-Смит и

Паоло Киеза. Дисертацията се позовава също така на трудове, които изследват съпътстващи кръстоносните походи явления, както и по-ранни явления, които са оказали влияние върху вярванията и поведението на кръстоносците или пък духовни явления, които се зародили като резултат от кръстоносните походи. Такива са трудовете на Питър Браун, Патрик Гиъри, Майкъл Барбър, Ричард Барбър и др. Добро впечатление прави стремежът на дисертанта да се позове и на публикации, отнасящи се за т. нар. взаимна оптика, т.е. за това как византийците и мюсюлманите са възприемали кръстоносците и как кръстоносците, от своя страна, са оценявали това, което виждат в Константинопол, по пътя си към Божи гроб и в самия Йерусалим и как те са възприемали „източните хора”. В тази връзка са цитирани трудовете на известната специалистка по въпросите на отношенията между латинците и Византия Криные Сигор, на редица византолози като Александър Каждан, Ихор Шевченко, Майкъл Анголд, Джонатан Шепърд и Сергей Карпов, а също и на известните историци-арабисти Франсис Е. Питърс и Керъл Хилънбранд. Тук можеше да се цитира и трудът на Александър Николов (2006 г.), макар той да се отнася за малко по-късен период.

Приносът на българската медиевистика към кръстоносната тема също не е подминат: цитирани са трудовете на Васил Златарски, Васил Гюзелев, Красимира Гагова, Ани Данчева-Василева, Елена Койчева и др., но незнайно защо е пропуснат Борислав Примов.

Изворовият материал, използван в изследването на Калин Йорданов, също не е предмет на специален обзор в дисертацията. В увода, по-скоро под формата на списък, са изброени авторите и съчиненията, които са послужили за основа на труда (с.7-8). Все пак, още в увода дисертантът изтъква, че наративните извори се различават както по жанров, така и по „етнически”, „религиозен” и езиков признак, а това неминуемо се е отразило и на тяхната обективност (с. 8). Веднага трябва да отбележа обаче, че дисертантът успешно се е справил с анализа на изворите, въпреки езиковото и жанровото им разнообразие.

Няма да разглеждам съдържанието на дисертационния труд на Калин Йорданов подробно, а ще се спра на основните му **приноси**. Дисертантът е възприел доминиращия в историческата наука възглед, според който единайстото столетие – или по-скоро неговият край – е онзи момент от историята на латинското християнство, в който традицията на поклонничеството се сляла с идеята за „свещената война”. Калин Йорданов разглежда поклонничеството от XI в. като преамбюл на кръстоносното движение (с. 9-27): той правилно отбелязва, че и в поклонничеството, и в кръстоносните походи огром-

на роля е изиграл християнският култ към реликвите, заедно с практиката да се крадат мощи (с. 26). Би било добре при една бъдеща преработка на дисертацията в монография да се споменат поне няколко от многобройните изследвания, посветени на кражбата на мощите на св. Николай Мирликийски от търговци от Бари, за която дисертантът иначе подробно разказва (вж. с. 18-19). Също така, редно би било, когато става дума за поклонническите пътувания, осъществявани по маршрутите на италианските търговци до Близкия изток (с. 10), да се цитира и българската монография за търговията и комуникациите в Средиземноморието, която отделя значително внимание на възстановяването именно на тези маршрути и на ролята им за началото на поклонническото движение (вж. Лиляна Симеонова, 2006 г.).

Приносите на дисертационния труд са в общи линии следните. На базата на изворовия материал дисертантът е показал как идеята за „възстановяване на царството Господне” е била възприемана буквално от християните в Западна Европа, като те са смятали Светите места за свое наследство в прекия, физически смисъл (вж. по-спец. с. 29). И точно затова в 1095 г. папският апел за освобождаването на Светите земи и тамошните храмове от техните поробители и осквернители е намерил такъв широк отзвук сред западните християни. Калин Йорданов е разгледал зародилото се кръстоносно движение отчасти и в неговия политически контекст: това са взаимните ангажименти, които византийският император Алексий Комнин и кръстоносните водачи поели, а след това нарушили, като така положили началото на взаимното недоверие, което щяло да вгорчава латинско-византийските отношения от този момент насетне. Особен интерес представляват наблюденията на дисертанта върху някои явления, които се зародили и развили по време на Първия кръстоносен поход: колкото повече кръстоносците приближавали Светите места, толкова повече започвали да вярват в знамения и в чудеса, свързани с откриването на ценни реликви, като така укрепвали бойния си дух и развивали чувство за провиденциализъм (с. 38 сл.). В тази връзка дисертантът предлага и любопитни факти за това как кръстоносните водачи използвали намерените реликви в борбата за надмощие помежду си, а също и за подновената практика част от тези реликви да бъдат изпращани „у дома”, в Европа (с. 94-113).

Принос представлява подробният анализ на изворите, от който се вижда, че и при следващите кръстоносни походи не е имало рязко разграничаване между поклонничество и кръстоносно движение – било по отношение на използваните маршрути из Светите земи и асоциирането на тези места с библейски събития, било по отношение на „изнамирането” на реликви, било по отношение на ролята на епископите на новосъзда-

дените диоцези за набирането на бойни отреди в помощ на Йерусалимското кралство. Всъщност, основният принос на трета, четвърта и пета глава от изложението се състои в това, че дисертантът е успял убедително да разкрие взаимовръзката между бойните действия и политическите инициативи на кръстоносците, непрекъснатите опити за финансиране на нови походи и за издръжката на кръстоносните държави в Близкия изток и „изнамирането” и отнасянето на Запад на ценни реликви и предмети. Един такъв цялостен подход към разглежданата тематика поставя култа към християнските реликви и вярата в чудесата в общия контекст на кръстоносното движение, като заедно с това го свързва и с конкретни събития.

Глава VI „Четвъртият кръстоносен поход, Латинската империя и реликвите на Романия” (с. 218-330) представлява сама по себе си цяла дисертация – както по обхвата на темата си, така и по своя обем в рамките на изложението. Самият акт на превземането на Константинопол-Новия Рим от войските на Четвъртият кръстоносен поход имал огромно идеологическо въздействие върху християнския свят и особено върху източно-православната му половина. А разграбването на неговите реликви и съкровища, т.е. на свещените предмети, които в продължение на столетия легитимирали статуса му на Нов Йерусалим, било събитие с неизмерими последици за християнската цивилизация. Калин Йорданов се е постарал да представи максимално количество информация за съдбата на отделните реликви – изнасяни на запад, залагани, разпродавани, попадащи в частни колекции или излагани в църкви и параклиси, за да станат обект на масово поклонение. Не липсват дори и любопитни епизоди от пренасянето на цариградските реликви на запад, каквото е например нападението, организирано от никейския император Йоан Дука Ватаци над венециански кораб в Дарданелите, с цел да бъдат отнети намиращите се на борда му ценни реликви (с. 324-325). Особено внимание Калин Йорданов е обърнал и на значението, което са имали откраднатите от Византия свещени предмети за подхранването на универсалистките претенции на френските монарси от XIII в.

Както отбелязва дисертантът, залезът на Латинската империя, чийто център бил Константинопол, представлявал симптоматично явление за съдбата, която скоро щяла да сполети кръстоносните кралства в Близкия изток (с. 330). Последните кръстоносни походи до Светите места, тези от XIII в., приемали нови форми – напр. т. нар. Поход на децата (1212 г.). В тях намирали израз и нови идеи – напр. идеята, че християните трябвало да отвоюват Свещеният град Йерусалим от Неверника. Но докато кръстоносното движение търпяло загуби в Близкия изток, в самата Европа то се било разраснало до-

толкова, че било на път да обхване почти целия континент. Глава VII „Последните кръстоносни походи през XIII в. и реликвите” (с. 331-350) разглежда събитията, които съпътствали залеза на кръстоносните походи в Светите места. Кръстоносците не само понасяли катастрофални поражения, но били подлагани и на унижението да гледат как неверниците унищожават или отмъкват като трофеи важни християнски светини. Калин Йорданов е показал, че макар и през XIII в. кръстоносното движение в Светите места да вървяло към своя залез, а мюсюлманите – все по-често да нападали пилигрими и да организирали грабителски набези в земите на късното Йерусалимско кралство, участниците в последните кръстоносни походи все пак успявали да отнасят у дома християнски светини – мощи и различни предмети. Наред с примерите на нерегламентираната търговия със светини в Европа, дисертантът привежда и някои любопитни примери за появата на „странни светини” от рода на стъкленици с Христовите сълзи, зъб от Дева Мария и др. (с. 357 сл.)

Сред приносите трябва да отбележа и фактът, че дисертантът не е подминал появата на още едно „съпътстващо” пренасянето на реликвите на запад явление, а именно – създаването на една специфична и доста разнородна в жанрово отношение книжнина, която имала за цел да оправдае „свещената кражба” на едни или други ценни предмети, да опише както събитията около пренасянето на мощите, така и чудесата, които те започвали да извършват на новото място и пр. (с. 359 сл.)

Като цяло, дисертационният труд на Калин Йорданов хвърля допълнителна светлина върху едно важно идейно явление в Западна Европа. Това е разширяването – благодарение на поклонничеството и кръстоносните походи до Светите земи – на идейните хоризонти на средновековния европеец и постепенното формиране у него на един нов, почти космополитен мироглед, благодарение на който не след дълго щял да се роди и Ренесансът.

Авторефератът съответства на съдържанието на дисертационния труд.

Като давам своя положителен вот, призовавам почитаемото жури да присъди на докторанта Калин Йорданов Кирилов научната и образователна степен „доктор”.

22.6.2011 г.

Подпис:

/Л. Симеонова/

